

DÜNDEDEN GÜNÜMÜZE EGE ADALARI

Metin Tuncel - İdris Bostan*

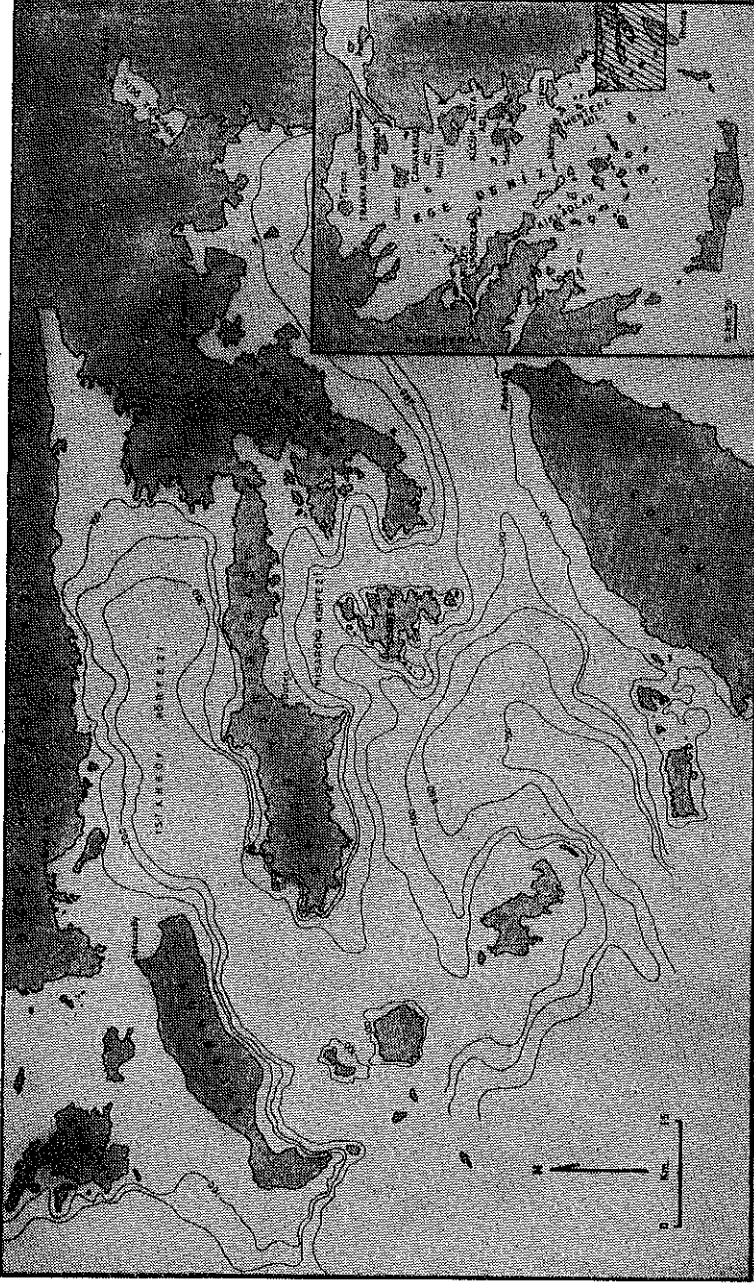
Eski adı Adalar Denizi olan Ege Denizi günümüzde iki ülkenin (Türkiye ve Yunanistan) kıyıdaş olduğu coğrafi, siyasi ve tarihî bakımdan üzerinde durulması gereken «kendine özgü» bir denizdir. Zira bazıları karaya çok yakın olan adalardan güneydekilerin 1911'de, kuzeydekilerin ise 1913'te Türkiye'den ayrılmış bulunmaları sonucunda anormal denebilecek bir durum meydana gelmiştir. Bazı kesimlerde, örneğin Sisam adası önünde karasularının normal genişliğe ulaşmaktan çok geri kaldığını hatırlatmak yerinde olur. Şunu da eklemek gerekir ki, Rodos ve dolaylarındaki birkaç ada bir tarafa bırakılırsa, Anadolu toprakları önünde yer alan bütün adalar (güneyden itibaren İstanköy, Kalimnos, Leros, Lipsos, Patmos, Sisam, Nikarya, Sakız ve Midilli) Anadolu'yu taşıyan platformun (kıta sahanlığı) üzerindedirler ve fizikî bakımdan Anadolu'nun bir parçasıdır¹ (Harita 1).

Biz bu makalemizde Ege adaları adı verilen çok sayıdaki adalardan sadece Anadolu yarımadasının yakınlarında sıralanan özellikle ikisi üzerinde durmak istiyoruz : Rodos ve İstanköy. Buna ilave olmak üzere de Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti olarak bilinen ve bugün Batı Anadolu kıyısındaki adaları içine alan vilâyet hakkında XIX. yüzyılın sonlarında vali muavini Mehmed Tevfik'in kaleme aldığı rapor yer alacaktır.

---

* Prof. Dr. Metin Tuncel ve Doç. Dr. İdris Bostan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi.

1 Bu hususta şu eserlere bakılabilir : S. Eriş - T. Yücel, *Ege Denizi, Türkiye ile Komşu Ege Adaları*, Ankara 1978; B. Darkot - M. Tuncel, *Ege Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul 1995, s. 1; Y. İnan - S. Başeren, *Status of Kardak Rocks - Kardak Kayalıklarının Statüsü*, Ankara 1997.

Harita 1 — İstanköy ve Sömbekli Adalarının Anadolu'ya Ait Yarımadaıar Arasına Sokulugunu Gösteren Harita

Ege Denizi'nin güney doğusunda bulunan bir ada ve adanın kuzeyinde aynı adı taşıyan şehrin adı olan *Rodos*, tarih boyunca kazandığı siyasî ve ticarî önem sayesinde her zaman bölgenin odak noktasını teşkil etmiştir. Rodos adası, bu özelliğini, Doğu Akdeniz havzası ile Ege Denizi ve Boğazlar'a ulaşan yol üzerinde olmasına borçlu idi. Nitekim, Akdeniz'de güçlü olan her devletin Rodos'u hakimiyeti altına alma teşebbüsleri bunun bir sonucu idi.

İslâmiyetin bölgede yayılmaya başlamasıyla Rodos'un tarihinde de büyük hareketlilikler yaşandı. Mısır, Suriye ve Anadolu topraklarına yakınlığı sebebiyle adayı müslümanların deniz seferlerinde hedef haline getirdi. Nihayet Osmanlı Devletinin bölgede güçlü bir hakimiyet kurmaya başlamasıyla Rodos'un tarihinde yeni bir dönem başladı. Kanunî'nin 1522'deki seferiyle Osmanlı kontrolüne giren ada, kısa sürede bölgenin ticarî trafiğinin merkezi haline geldi ve askerî üs olarak da önem kazandı. Çünkü imparatorluğun merkezi olan İstanbul'dan Mısır ve Suriye'ye ulaşan ticaret yolları üzerinde yer alan Rodos, Kapudan-ı Derya Eyaleti veya Cezâyir-i Bahr-i Sefid'in mühim bir sancağı haline geldi. Rodos beyi her zaman emrinde tuttuğu üç kadırgasıyla deniz seferlerine katılıyordu. Bu sayı ihtiyaç halinde arttırılıyordu. 1864'de eyalet sisteminden vilayet idaresine geçildiğinde vilayet merkezi Sakız'da bulunuyordu, ancak 1876'da önemine binaen Rodos'a taşındı. Rodos sancağına İstanköy (Kos), Yalı (Hyali), İncirli (Nisyros), Sömbeki (Symi), İliyaki (Tilos), Herke (Harki), Kerpe (Karpathos), Kaşot (Kassos) ve Aya Yani (Syrina) adaları bağlı bulunuyordu².

Rodos'un Osmanlı hakimiyeti altında geçen dönemi 1522-1912 yılları arasında 390 sene sürmüştür. Rodos, Osmanlıların Kıbrıs (1570) ve Girit (1645-1669) seferleri gibi önemli deniz seferlerinde deniz üssü olarak kullanıldı. 1821'de başlayan Rum isyanı sırasında Rodos'un hadiselerin dışında kalması burada önemli bir muhafız kuvvetinin bulunması yanında şehrin tamamen bir türk şehri görünümünde olmasının rolü büyüktür. 1911'de Trablusgarb sebebiyle çıkan Osmanlı - İtalya çatışmaları sırasında di-

2 Rodos adasının tarihi süreci hakkında bk. Besim Darkot, «Rodos», *İslam Ansiklopedisi*, IX, 753-758.

ğer bazı Ege adaları ile birlikte işgale uğramış, Uşi antlaşmasına göre, İtalya hükümeti bu adaları geri vermeyi kabul etmişse de çok geçmeden Balkan harplerinin çıkması ve sonrasında Birinci Dünya Savaşı'na girilmesi, Rodos ve Oniki Adanın İtalyanlarda kalması statüsünü değiştirmemiştir.

Rodos'un nüfusu ve yer adları konusunda elimizde oldukça yeterli arşiv belgeleri ve kitâbî bilgiler bulunmaktadır. XVII. yüzyılın ikinci yarısında hac yolculuğuna çıkan ünlü seyyah Evliya Çelebi seyahati sırasında (1671) Rodos'u ziyaret etmişti. Bu tarihte şehrin sur kısmının içinde 4200 ev bulunduğunu, 24 mahalle arasında dördünün rumlara ve ikisinin yahudilere ait olduğunu ve 36 cami ve mescidin ibadete açık olduğunu anlatmaktadır³ (Foto 1, 2).

Osmanlı İmparatorluğunda yapılan ilk nüfus sayımları sırasında Rodos'un sayımı Hâcegândan Dürri Efendi tarafından yapılmış ve bu 1830 (1246) sayımına göre adada 3095'i müslüman 7420'si gayri müslim olmak üzere 10.515 kişi olduğu tesbit edilmiştir⁴. Bu tarihten sonraki senelerde de zaman zaman adada sayım yapıldığı ve Rodos'a dışardan gelip yerleşenlerle adadan ayrılanların, burada doğan ve ölenlerin kayıtları tutuluyordu. Buna göre Rodos'a daha çok İzmir, Denizli, Bandırma ve Akşehir'den gelenler olduğu İzmir, Aydın, İskenderiye, Köyceğiz, Kudüs, Bergama, Alaşehir, Nazilli ve İsparta'ya Rodos'tan yerleşenler olduğu anlaşılmaktadır⁵. Bu da göstermektedir ki adanın nüfus potansiyeli de daha çok Anadolu kara parçası ile irtibatlı idi. Nüfus defterlerindeki listelerden anlaşıldığı kadarıyla gayri müslimler sur hariçinde yaşıyorlardı ve onlara ait köylerin sayısı 40 civarında idi. Müslümanlar ise asıl şehir olan sur içinde veya hemen civarında yer alıyordu. Bu köyler arasında sur dışında Sümbüllü, Parmaklık ve Cedid adında türkçe isim almış varoşlar yanında Tahtalı, Yı-

3 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1935 IX, s. 233 vd.

4 Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1943, s. 211. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)'nde kayıtlı bir defterde ise bu sayımın sonuçlarından 2038'inin müslüman 6478'inin gayri müslim olduğu anlaşılmaktadır (BOA. Bab-ı Defteri, Ceride (D. CRD). 39989).

5 1258 (1842) tarihli nüfus yoklama defteri : BOA. Kamil Kepeci (KK) nr. 6428.

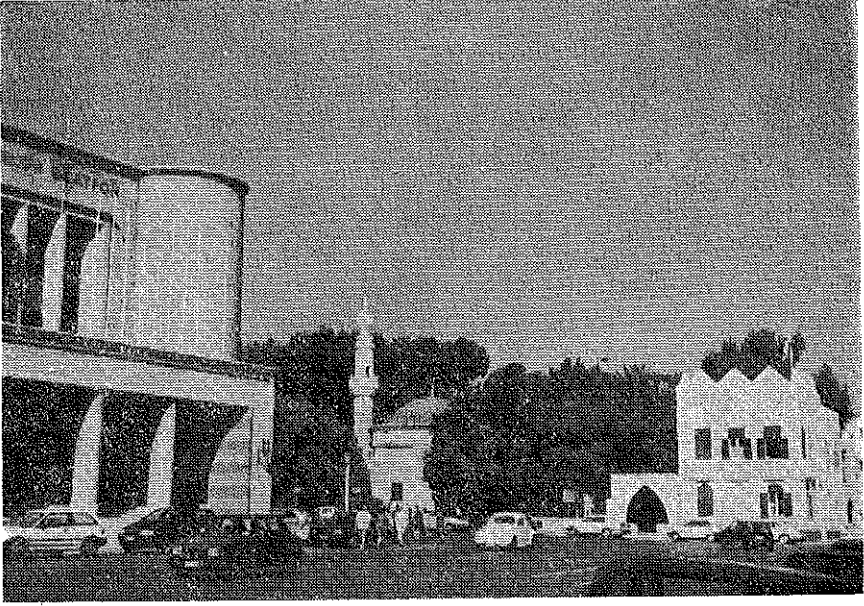

Foto 1 — Rodos'ta Murad Reis Camii

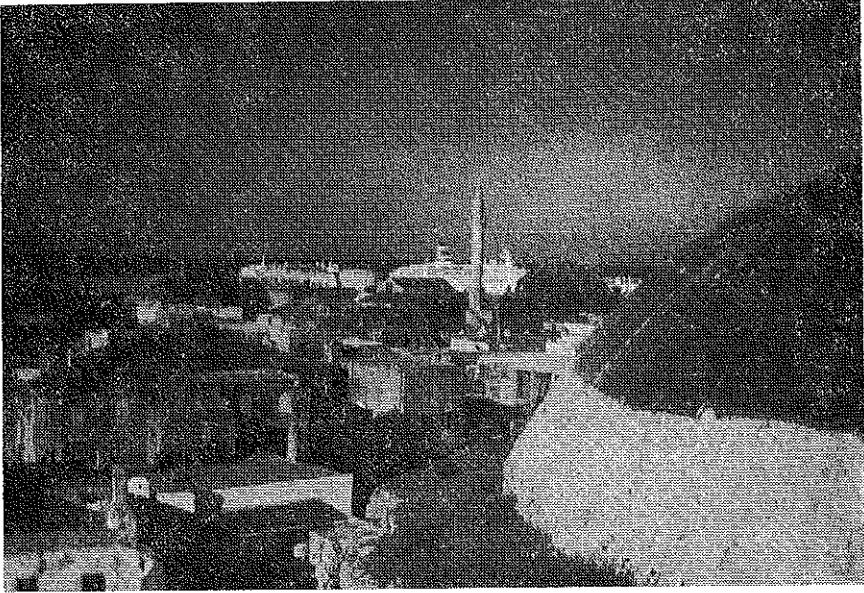

Foto 2 — Rodos'ta Receb Paşa Camii minaresinden şehrin ve İbrahim Paşa Camiinin görünüşü.

lanlıova, Fener gibi Türkçe köy adları da bulunuyordu. Rodos şehrinin surlar içinde de 23 müslüman mahallesi bulunuyordu. Bu mahallelerin çoğu bir cami veya mescid etrafında kurulmuş olması sebebiyle o adlarla anılıyordu. Bu mahalleler arasında Tireli Hamza Bey, Süleymaniye, Takyeci, Bâb-ı Mesdûd, Receb Paşa, İbrahim Paşa, Demirli, Kavaklı ve Hanzâde gibi pekçok mahalle bulunuyordu⁶. Rodos'taki kültür faaliyetlerinin yürütüldüğü medreselerden ise İbrahim Paşa, Demirli ve Hurmalı medreseleri en önemlileri idi⁷. Ayrıca şehir merkezinde yaşayan yahudiler için de biri büyük diğeri küçük olmak üzere iki havra olduğu görülmektedir⁸.

V. Cuinet'ye göre ise 1890'larda adanın nüfusu 29.148'e yükselmiş, bunların 6825'i müslüman, 20.800'ü hristiyan ve 1513'ü yahudi idi⁹.

II. Abdülhamid devrinde hazırlanan Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'ne ait cetvelde görüldüğü gibi Rodos adasında 1105 müslüman hane ve 3769 gayri müslim hane yer alıyordu. Toplam 4874 hane bulunan Rodos'un ortalama nüfusunun 24.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir¹⁰.

Osmanlı bürokrasisinin, Rodos adası ile ilgisi her zaman devam etmiştir. Zaman zaman adanın siyasi ve ekonomik durumunu gündeme getiren raporların tutulmasından anlaşıldığına göre önemini daima korumuştur. 1880 tarihli böyle bir raporda verilen bilgiler arasında Rodos adasının Anadolu kıyasına yakınlığı sebebiyle adeta bitişik olduğu fikri ileri sürülmektedir. Ayrıca, Adanın Mısır'a giden deniz ticaret yolu üzerinde bulunması ve topraklarının ziraate elverişli olması sözkonusu edilmektedir. Bütün olumlu özelliklerine rağmen yeterli ilgi görmediği için fazla gelişemediği ileri sürülmekte ve bu konuda tedbirler alınması istenmektedir. Adanın imar ve ihya edilmesi halinde yapılacak masrafların daha sonra gelir getirecek gelişmeleri beraberinde getireceği

6 KK. 6428; D-CRD. 40440; BOA. Maliye Nezareti, Ceride (ML. CRD) nr. 867; 1122.

7 ML. CRD. 546.

8 KK. 6428; ML. CRD. 1122.

9 Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, I, 345 vd.

10 BOA. Yıldız Esas Evrakı (YEE), nr. 33/93, 553/55.

iddia edilmektedir. Bunun için önce adanın ziraate elverişli arazilerinin tesbiti, ormanlarının durumu ve ağaçlarının türü, yeraltı suları ve su kaynaklarının önemi, yolların o günkü durumu incelenip sonuçlarının bildirilmesi tavsiye ediliyordu. Gerekli tedbirlerin alınması durumunda çok miktarda mirî arazi olduğu ortaya çıkarsa iskân etmek üzere adaya birkaç bin muhacir getirtilerek müslüman nüfusun arttırılması isteniyordu.

Osmanlı Devletinin böyle bir teşebbüse ihtiyaç duymasının asıl sebepleri arasında ise muhtemelen Yunanistan'ın Cezayir-i Bahr-i Sefid adaları, özellikle Rodos adası üzerinde bazı gizli emelleri olduğunun anlaşılması ve buna karşı tedbir olarak müslüman nüfusun arttırılması düşüncesi idi. Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'nin eski vali vekili Mehmed Tefvik'in 1308 (1891) tarihli raporunda Rodos adasıyla ilgili şu bilgiler verilmektedir. Adanın genel nüfusunun ilgisizlik sebebiyle azaldığından bahsedilerek müslümanların 5938, gayri müslimlerin 28.880 olduğu belirtilmektedir. Toprakları ziraat ve ticarete müsaid olduğu halde hırs-tiyan halkı cahil ve tembel olduğu için daha çok yabancılar gelecek buranın imkanlarından yararlanmışlar ve kendi halkı fakir kalmıştır. Rodos halkı, diğer adalar halkı gibi isyan ve benzeri kötü fikirler taşımadıkları halde, yabancıların teşviklerine kapılarak Sporad adalarında yaşanan karışıklıklar buraya da sıçrama temayülü göstermiştir. Kıbrıs'ın geçici de olsa İngiliz idaresine bırakılmasından sonra burası da dikkat çekmeye başlamış ve siyasi bakımdan önem kazanmıştır.

Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ni teşkil eden adalar içinde en fazla ticareti gelişmiş olanlarında bile Yunan Konsoloslarından başka hiçbir devletin temsilciliği olmadığı halde Rodos'ta Avusturya, Rusya, İtalya, İsveç ve Belçika gibi ticari faaliyetleri olmayan devletlerin bile konsoloslugu bulunmaktadır. Adada Fransa'nın ve özellikle İngiltere'nin ise yüksek miktarda maaş alan birer konsolosları yaşamaktadır. İngiliz konsoloslu, Şark dillerinin tamamını bilen ve özel olarak İngiltere'den gönderilmiş olup adayı gezmek bahanesiyle en uzak köyleri bile dolaşip halkı tanımaya çalışmaktadır. Yine İtalya Devleti, adalarda kendi dilini yay-

11 YEE. 18/94-12 94/44.

gınlaştırmaya uğraşmakta, İtalya'dan öğretmenler getirterek bir okul açmakta ve Fransa'nın adadaki eğitim faaliyetleriyle yarış etmektedirler. Fransızlar da Cizvit papazlarına, daha önce var olan okullarına ilave olarak yeni bir okul açtırmışlardır. Bütün bu fedakârlıklarla, üstünlük kurma çabalarının asıl amacının ne olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Bunlara karşı tedbir olmak üzere hıristiyan halkın ileri gelenlerinin devlete ısındırılması ve onlar sayesinde halkın bağlılığının sağlanması, önem taşıyordu ve bunun için okullarda Türkçe derslerinin okutulması gerekiyordu.

Yine ada nüfusunun biraz daha arttırılmasına çalışılır ve Anadolu'da ziraat bilen çalışkan kimselerden buraya iskân yapılırsa kısa zamanda yerli ahaliye örnek olurlar ve böylece adanın ekonomik durumunda da düzelme olurdu¹².

Osmanlı Devleti, Rodos'un İtalyanlar tarafından işgalinden sonra da ada ile ilişkisini çok ciddi olarak sürdürmeye devam etti ve gizlice adaya gönderdiği bazı memurları vasıtasıyla neler olup bittiğini öğrenmeye ve buna göre tedbirler geliştirmeye teşebbüs etti. Nitekim, 1913'te Rodos'a Dahiliye Nezareti'nin emriyle giden Mısırlı doktor Ahmed Fuad Bey, hazırladığı raporunda adada neler olup bittiğini ayrıntılı bir şekilde bildirmiştir.

Buna göre İtalya, adayı kendisine bağlamak için her türlü kolaylığı halka göstermeye ve adayı kalkındırmaya çalıştı ve hatta İtalya yönetiminden memnun olduğuna dair imza toplamaya uğraştı ise de rum ahali bile buna yanaşmadılar. İtalyanlar Rodos'ta bazı imar faaliyetleri gerçekleştirdiler. Mesela bir rıhtım yaptılar. Osmanlı hükümetinin başlattığı köylere gidecek telefon hatlarını tamamladılar. Şoseleri tamir ettiler ve sahile büyük bir fırın yaptılar. Denizlerde kaçakçılığı önleyecek gemiler bulundurdular ve köylere kadar asker yerleştirerek halkın gözünde güçlü bir yönetim imajı oluşturmaya çalıştılar¹³.

12 YEE. 14/213, 126/7.

13 Dahiliye-Kalem-i Mahsus, nr. 4/9.

Rodos'un bugün surlar içinde bulunan eski şehri, hâlâ bir Osmanlı şehri olma özelliğini yansıtmaktadır^{13a}.

Adalar Denizi'nde, Anadolu'nun güneybatı sahili karşısında, Kerme Körfezi'nin ağzına yakın bir yerde bulunan uzun ve dar bir ada olan *İstanköy* ise 282 km yüzölçüme sahiptir ve adanın en uzun yeri 40 km, eni yaklaşık 8 km kadardır.

İstanköy şehri, adanın kuzeydoğusundaki koyun içinde ve Bodrum'un karşısındadır ve Bodrum'a uzaklığı 17 km'dir.

Ada, Rodos seferi sırasında Cenevizlilerden alınmıştır. İstanköy'ün şehir merkezi de en az Rodos kadar Türkleşmiştir. Evliya Çelebi hac seyahati sırasında uğradığı adada bir süre kalmış ve her tarafını dolaşarak ada hakkında pekçok bilgi vermiştir. Kale deniz kenarında ve müstahkem olup 380 neferi bulunmaktaydı. Kale içinde avlusuz 300 ev vardı ve 26 sokakta toplanmıştı. İrili ufaklı 200 top bulunuyordu. Kale dışındaki büyük varoшта 1200 hane bulunmaktaydı. Sadece bir mahallede 50 müslüman hanesi, diğerlerinde ise 900 gayri müslim hanesi vardı. Yaklaşık nüfusu 6000 civarında idi. İkinci varoşunda 2000 ev olup 18 mahallesi gayri müslim, 7 mahallesi müslüman idi. Burada birkaç cami ve 7 sıbyan mektebi bulunuyordu¹⁴ (Foto, 3, 4).

Hacegândan Kemankuş Derviş Bey'in 1830 senesinde yaptığı nüfus sayımına göre adanın müslüman nüfusu 1356, gayri müslimlerin nüfusu ise 1838 idi¹⁵. İstanköy'de bulunan mahallelerin çoğunun Türkçe ad taşıdığı görülmektedir. Meselâ Kale, Defterdar, Debbaghâne, Moruk, Atik, Bâb-ı Cedid mahallelerini zikretmek mümkündür¹⁶. Yine, Germe Köyü, bugün de Türklerin en fazla meskun oldukları bir köydür.

XIX. yüzyılda Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin Rodos sancağına bağlı olarak kaydedilen İstanköy'de şehirdeki müslüman-

13a Bugün kale içinde ve adanın diğer yerlerinde bulunan eski Osmanlı eserleri, cami ve çeşmeleri ile mezarlıkları hakkında bk. Zeki Çelikkol, *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe*, Ankara 1986.

14 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1935, IX, 212-223.

15 Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı*, Ankara 1943, s. 211.

16 BOA. ML. CRD. nr. 585; ML. CRD. nr. 1362.

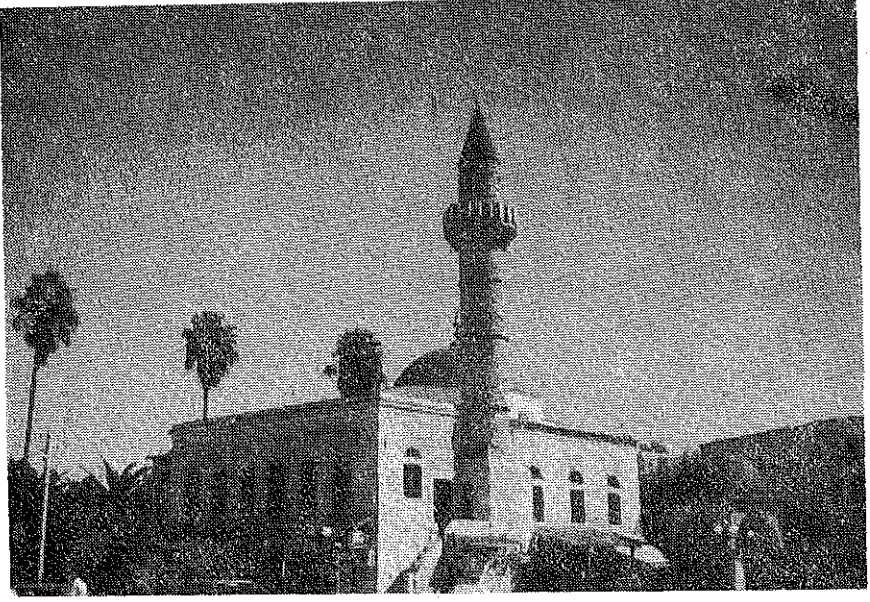

Foto 3 — İstantky'de Defterdar Camii

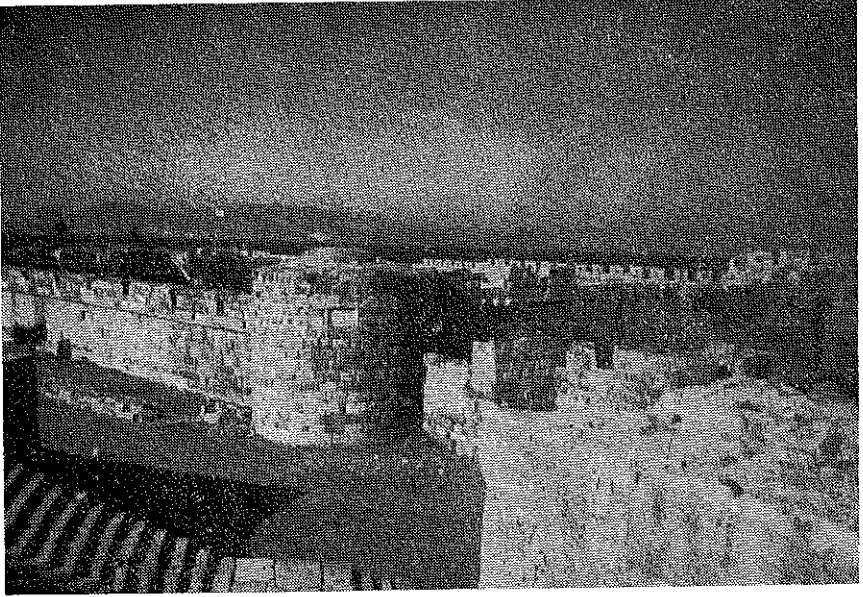

Foto 4 — İstantky Kalesi ve Kaleden Türkiye kıyılarının (Bodrum Yarımadası) görünüşü.

ların sayısı 414, gayrı müslimlerin sayısı ise 1051 idi¹⁷. XX. yüzyılın başlarına ait bilgiler veren Ş. Sami'nin *Kamusü'l-a'lâm*'ında verilen bilgiye göre adanın nüfusu 10.145 idi. Bunun 2366'sı müslüman idi ve çok az yahudi yaşıyordu. Şehirde bir rüşdiye, 4 müslüman, 7 gayrı müslim ibtidaiye mektebi vardı. Adada 17 cami, 2 tekke, 8 kilise, bir havra, 3 debbağhane, 229 dükkan, 3 hamam, 75 değirmen, bir karantina bulunuyordu. Yakın zamanlara kadar etrafındaki adalarla birlikte bir sancak iken sonraları Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin Sakız sancağına bağlı bir kaza oldu.¹⁸ Cuinet ise adanın nüfusunun 10.000, kaza nüfusunun ise 3000 olduğunu belirtmektedir¹⁹. Bugün İstanköy'de hâlâ pekçok Osmanlı eseri ve Germe Türk köyünde bir Türk mezarlığı bulunmaktadır²⁰.

*
**

---

17 BOA. YEE, 33/93 553/55.

18 Şemseddin Sami, *Kamusü'l-a'lâm*, İstanbul 1316, II, 881.

19 Cuinet, I, 432-437.

20 Zeki Çelikkol, *İstanköy'deki Türk Eserleri ve Tarihçe*, Ankara 1990.

Ege Adaları Hakkında Vali Muavini Mehmed Tevfik'in Raporu

Mâbeyn-i Hümayûn-ı Mülûkâne Ser-kitâbet-i Celîlesi Cânib-i Âlîsine

Devletlü Efendim Hazretleri

Mevki-i coğrafisi itibâriyle ehemmiyet-i fevkalâdesi müsellem olan ve nüfûs-ı umûmiyesinin onda dokuzu hristiyan bulunan Ce-zâir-i Bahr-i Sefîd Vilâyetinin ahvâl-i inzibâtiye ve siyâsiye ve dîniyesine ve ahâlisinin mizac ve temâyülâtıyla ecânibin ve husûsiyle maksad ve meslekleri muhtâc-ı arz u izâh olmayan İngilizlerin oralarca vukû bulmakda olan teşebbüsâtına ve hükûmet-i Yunâniye'nin Sakız sancağı mülhakatından olup fetret-i Yunâniye esnâsında harekât-ı bâğiyânesi ile kesb-i şöret eden İpsara cezîresi ahâlisine Yunan meclis-i mebûsânı için âzâ intihâbında re'ye iştirâk hakkı verilmek derecelerine varan ifsâdâtına ve adalarda unsur-ı İslâmın dûçâr olduğu zaaf ile bunlardan bir takımın esbâb-ı tanassur ve ilhâdlarına dâir cem edilen ma'lûmâtı ve ol bâbdaki meşhûdât ve tecâribe müsteniden tasavvur olunan bazı tedâbîri mutazammın olarak tanzîm edilen lâyihanın leffen takdîmine mücâseret olunduğu ve mündericâtının tedkîki husûsu bir tarafa havâle buyurulduğu halde mesâil-i ma'rûzanın ehemmiyeti tahakkuk edeceği muhât-ı ilm-i âlî buyuruldukda ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehül-emrindir.

23 Şa'ban 1308 ve 21 Mart 1307.

Bende

Mülgâ Bahr-i Sefîd

Vâli muâvini

Mehmed Tevfik

(s, 1) Tûlü 400 mülden mütecâviz olan Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyetinin hüdûd-ı bahriyesi Kal'a-i Sultaniye boğazından bed ederek Anadolu tarafından Biga sancağıyla Hüdâvendigar ve Aydın ve Konya ve Rumeli cihetinden dahi Edirne ve Selanik vilâyât-ı şâhânesinin sevâhilini dolaşup Yunanistan ve Kıbrıs ve İskenderiye denizlerinin mültekâsında müntehî olur ki bu vilâyeti teşkîl eden adaların hasebü'l-vaz'iyeye ehemmiyet-i mevkiyeleri vâreste-i ta'rîf ve izâhdır.

Zikrolunan vilâyeti terkîb eden adalar bir idâre-i mazbûta ve nezâret-i müessire altında bulunursa memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlik-i Hazret-i şehriyârînin servet ve siyâsetçe gâyet mu'tenâ mahallerinden olan sevâhil-i mezbûrenin bir takım eşhâs ve eşyâ-yı muzırraya merkez-i duhûl ve intişâr olması gibi mehâzîr mündefî olur.

Vilâyet-i müşârûnileyhâ şöyle bir kabîliyet-i tabîyyeyi hâiz olduğu ve her livâsında birer vapur bulunmağla beraber kuvve-i zâbitadan ve ekser adalardaki kaleleri muhâfazaya memûr olan topçu asâkir-i şâhânedan ma'dâ yalnız vilâyetin değil pîşgâhında bulunan sevâhilin bile idhâlât-ı muzırradan muhâfazasına kâfil olabilecek kadar da asâkir-i nizâmîye-i şâhâne mevcûd bulunduğu halde bir taraftan bu kuvvetlerin hakkıyla istimâl olunmamasından ve diğer taraftan dahi emr-i idârede mizâc ve ihtiyâc-ı halk nazar-ı dikkate alınmamasından dolayıdır ki öyle bir kabîliyet ve kuvvetten bugün bi-hakkın istifâde olunamıyor. Hele Asporot adaları ve ez-cümle bunlardan Anadolu sevâhiline gayet karîb olan Sömbeki ve Meis ve Kalimnos cezîreleri eşyâ-yı memnû'a ile eczâ-yı muzırranın birer anbarı ve Girid'in kurbunda bulunan Kaşot adası da Girid erbâb-ı fesâdının mahall-i ictimâ ve ilticâsı hükmündedir.

Sâye-i satvet-vâye-i hazret-i pâdişahîde ahvâl-i ma'rûzanın islâhıyla idâre ve inzibâtın tanzîm ve tahkîmi pek âsân ise de adalarda sâkin olan Rumlardan haylisinin terbiye-i Osmâniyeleri tadrîcen bozulmağa başladığı ve ecânible ihtilâtları ziyâde bulunduğu cihetle tedâbir-i mülâyime ve selîmenin tesîrsizliği sâbit

oldukça bu sırada oralarca satvet-i askeriyeye mürâca'at münâsib olmayacağından icâb-ı zamân ve mevkiâ muvâfık zannolunan suver-i islâhiyenin ber-vech-i zir arz u ta'dâdına cür'et olunur.

Evvelâ mürûr nizâm-nâme-i ahîrinin bir vilâyet dahilinde geşt ü güzâr edenlerden tezkire almak mükellefiyetini ref'eden fıkrası Bahr-i Sefid Vilâyetince muhâfaza-yı inzibât ve âsâyiş madde-i mühimmesini müşkilâta düşürmektedir. Çünkü vilâyet-i müşârunileyhânın eczâ-yı terkibiyesi yekdiğeriyle mülâsık olmayup ekseri birer kazâ ve bâkisi nevâhî sûretinde idâre olunan adalar birbirinden ziyâdece baîd olduğu misillü vâsita-ı seyr u sefer ve ihtilât olan vapurlarla birçok yelkenli sefineler dahi vilâyetin bir mevkiinden hareketle doğrudan doğruya diğer bir mahalline gitmeyerek vilâyât-i mütecâvire iskelelerinden ve hattâ memâlik-i ecnebiye sevâhilinden hayli memleketlere uğramaktadır.

Limni ve Midillü cezîreleriyle Sakız ve Rodos ve anlara mülhak sâir cezîreler arasında işleyen ve ekseri Yunan ve İngiliz bayraklarını hâmil olan vapurlar Aydın vilâyetinin sevâhil-i müteaddidesine uğradıktan başka Yunan'ın Şıra cezîresiyle Atina şehrinin iskelesi olan Pire limanına dahi gitmekte ve buna binâen Sömbeki adasından Midillü'ye gidecek bir şahıs ilk İzmir'e uğramak mecburiyetinde bulunmakta olduğundan bir takım eşhâs-ı muzırta seyr ü seferde olan bu ihtilât-ı zarûriden istifâde ile meselâ Yunanistan'dan geldiği halde Sakız'dan geliyorum diyerek o fıkra-i kanûniye istinâden bilâ-tezkire her adaya çıkabiliyor ki bu halde adalarca emr-i inzibât da ne kadar mazarratı olduğu müstağni-i izâh bulunduğu gibi İzmir'e çıkan bir adam (s. 2) dahi «Rodos'dan Midillü'ye gidiyorum» demekle memûrin-i zâbitaya tezkire ibrâzı mecbûriyetinden masûn kaldığı için İzmir'in inzibâtına dahi su-i tesîr ediyor. Bu cihetle ref'-i mahzûr ve temîn-i inzibât zımnında ba'demâ her ne tarîk ile olursa olsun bir adadan diğer adaya gidecek olanların mürûr tezkiresini ahz ve ibrâz etmeğe mecbûr tutulmaları ferâiz-i umûrdandır. Bir de memâlik-i ecnebiyeden pasaportsuz ve memâlik-i şâhânedan tezkiresiz gelenlerden ol bâbdaki karar-i ahîre tevfi-kan ale'l-ekser yalnızca cezâ-yı nakdî ahzıyla iktifâ edilmekte olduğundan maksad-ı kânûna külliyen muhâlif olan şu muâmele- nin dahi men'î elzem görünür.

Sâniyen adalarda bulunan refâkat vapurlarının aralık aralık sevâhîl-i mütecâvireyi dolaşması ve ale'l-husûs Rodos ve Sakız'daki vapurların sıkça sıkça Asporot adalarını dolaşarak eczâ-yı muzırranın nakline vasıta olduğu maznûn olan sefâyini taharrî etmesi muktezîdir. Bu vapurlar hüsn-i istimâl olunmak şartıyla fazla masraf olmaksızın sevâhîlin muhafaza-î inzibâtı için teftiş ve taharrî vazîfesini ifâyâ kâfidirler. Şimdiki halde bu kadar devr-i çarh masrâfıyla beraber o vazîfeyi hakkıyla ifâ edememeleri refâkat vapurlarının sevâhîlde seyr ü sefer ve sûret-i hareket ve memûriyetlerine dâir muttarîd bir usûl ittihâz edilmemiş olmasından ve sevâhîl-i mütecâvirede vâki Mentese ormanlarından haftıyyen ihrâc ve imrâr edilmekte olan çam kabuklarının zabtına ve men-i mürûruna berren itinâ olunmak icâb eder iken livâ-i mezkûr memûrlarının bu bâbda iltizâm-ı dikkat ve ifâyı vazîfe etmeyerek bu makûle kabukları hâmil olan kayıkları taharrî ve derdest etmek üzere vapurları vakitli vakitsiz işgâl eylemelerinden ileri geliyor. Binâenaleyh her livâda bulunan vapurların hangi noktadan bed ile hangi vakitlerde ve ne gibi ahvâlde seyr u teftiş vazîfesiyle mükellef olması iktizâ edeceğinin ta'yin ve takrîr olunması ve fevkalâde veyâhud idâreten ve mânen mühim bir iş zuhûr etmedikçe vapurların evkât-ı muayyeneden hariç zamanlarda ehemmiyetsiz vesîleler ile işgâl olunmaması câlib-i envâ-i fevâiddir.

Sâlisen bâlâda arz edildiği üzere eczâ-yı muzırranın anbârı hükmünde olan Asporat adaları ale'l-umûm sengistân olup oralarda bir hâne inşâ etmek bir çok taş kırmağa mütevakkiif olduğu cihetle o adalar halkı için barut havâyic-i zarûriye hükmündedir. Asporat halkının erbâb-ı arz u idrâkı tarafından hükümete mürâca'âtla Tophâne-i âmîrede imâl olunup her yerde satılmakda bulunan taş barutundan kendi ihtiyaçlarına kifâyet edecek mikdârın celbiyle bey'i resmen istid'â olunmuş ve esâsen muhik ve ma'kul olan bu istid'ânın tervîcine ehemmiyet verilmek muktezâ-yı mevki'a göre hizmet-i idâre levâzımından bulunmuş iken dâire-i âidesince icâb-ı icrâ olunmadığından cezâir-i mezkûrede sâkin olanlar memâlik-i Yunâniye'den haylice barut ve dinamit celb ederek bir kısmını kendi işlerinde isti'mâl etmekde ve bir kısmını da sevâhîl-i mütecâvire halkına satup ticâret etmekde-

dirler. Hükûmetçe ba'zen adalarda eczâ-yı nâriye taharrî olunduğu veyâhud barut yüklü bir kayık tutulup ashâbı muâheze edilmek istenildiği zamanlarda da muhtâc oldukları barutun bey'ince hükûmete vaktiyle vukâ bulan müsted'iyât ve mürâcaat-ı mükerrerelerini bahâne ederek âdetâ hareketlerinde haklı olduklarını iddi'aya ve Avrupa matbûâtı ile de ilân-ı mazlûmiyete kıyâm ediyorlar. Şu hâllere binâen Tophâne-i âmire barutundan sâir mahallerde câri olan usûl ve takayyüdâta tevfikân bî't-tedric ashâb-ı ihtiyâca satılmak üzere o adalarda cüz'iyü'l-mikdâr taş barut bulundurulur ise hem şu uygunsuzlukların önü alınmış hem de halkın da'vâ-yı masûmiyetde bulunmasına mahal verilmemiş olur. Bunlardan ma'dâ adalarda sarf olunan barutun mikdârı hükûmetçe bî't-tab' ma'lûm olarak işin sûistî'mâle uğrayup uğramadığını yani ihtiyâcın gayri bir şey'e barut sarf olunup olunmadığını bilmek için her vakit elde bir muvâzene bulunur ve dinamit idhâli husûsunda önü alınır.

Râbian hükûmetin asıl vâsita-i teftiş ve tahkiki olan polis heyeti Bahr-i Sefîd Vilâyeti halkının ahvâli ve elsinesine vâkîf ve her sûretle afîf ve iktidârı mücerreb olanlardan bî't-terkîb en küçük vak'adan hükûmetin vaktiyle haberdar olması esbâbının istikmâli elzemdîr. Ve el-yevm vilâyetde bulunan polisler matlûb olan evsâf ve iktidâr (s. 3) erbâbından bulunur ve emr-i taksîm ve istihdâmda cesâmetden ziyâde her yerin ehemmiyet ve ihtiyâcına riâyet olunursa fazla masraf ihtiyârına hâcet kalmaksızın tahsisât-ı hâzıra ile bi-hakkın temşiyet-i umûr mümkündür.

— 2 —

Ufak ve büyük meskûn ve gayr-ı meskûn yüz otuziki adadan müteşekkil olan ve ahâlîsinin onda dokuzu gayr-ı müslim olmak cihetiyle bugün her tarafı birer sûretle âmâl-i ecnebiye ve eskâr-ı hafiyeye Yunâniyeye cevelângâh olmuş bulunan bu vilâyetin ehemmiyet-i siyâsiyesini takdîr için ahvâl-i târihiyesine atf-ı nazâr etmek kâfidir.

Vilâyet-i müşârinileyhânın her livâsı ve belki her adası başka başka imtiyâza mâlik ve başka başka nazâr-ı ehemmiyeti câlib olduğundan ahvâl-i siyâsiyelerini hakkıyla ta'rif için bunları

ayrı ayrı nazar-ı tettebbua alarak tasvîr etmek icâb ederse de tasdîden ihtirâzen en mühimlerinden bulunan Rodos ve Sakız ve Midillü cezîreleriyle Asporat adalarının ahvâl ve efkârı sûret-i muhtasarada arz ile iktifâ olunur.

Rodos Cezîresi

Bu cezîrenin nüfûs-ı umûmiyesi 5938'i müslim olmak üzere 28.880'den ibâret kalmışdır. Gâyette câhil olan ve her türlü zirâat ve felâhata sâlih ve müsâid arâzi-i cezîrenin kabiliyet-i tabîsin-den dahi istifâde edemeyecek kadar me'lûf-ı atâlet oldukları cihetle servet ve mülkleri ecânibe intikâl ederek kendileri fakr u sefâletin son derecesine varmış acezeden ibâret bulunan Rodos ahâli-i hiristiyânîyesinde cezâyir-i sâire halkı misillü efkâr ve temâyülât-ı muzırranın vücûdu pekde me'mûl ve melhûz değilse de cehl ve zarûret mülâbesesiyle içlerinde ecânibin tesvîlâtına bilerek bilmeyerek âlet olmağa başlayanlar nâdir bulunmadığından ve Asporat adalarında cereyân etmekde olan iğtişâş ve fesâd civâriyyet ve merkezîyetden dolayı tadrîcen oraya dahi sirâyet eylemekde bulunduğundan bir kaç asırdan beridir bir gûne nezâketi olmayan Rodos cezîresi de nazar-ı ecânibde ehemmiyetle görülmeye başladı. Ve Kıbrıs'ın muvakkaten İngilizler tarafından idâresine ibtidâr olunduğu gündün beri bu ehemmiyet kurbiyet münâsebetiyle pek ziyâde terakkî eyledi.

Bahr-i Sefid Vilâyetini teşkil eden adaların cidden ticâretgâh olanlarında bile Yunandan ma'dâ hiçbir devletin muattaf konsolosu olmadığı halde Rodos'da Avusturya ve Rusya ve İtalya'dan başka İsveç ve Belçika gibi hiçbir menfaat-i ticâriyesi olmayan devletlerin dahi birer konsoloshâneleri ve Fransa'nın ve ale'l-husûs niyet ve mesleği müsellemler olan İngiltere'nin küllîce maaş alır birer konsolosu vardır. İngiliz konsolosu elsine-i şarkiyenin umûmuna vâkıf ve sûret-i mahsûsâda İngiltere'den gönderilmiş olup adayı gezmek bahânesiyle en uzak köyleri bile dolaşıp halkın hâl ve mizâcını tahkik ile iştigâl etmektedir. Hattâ vilâyetde bulunduğum sırada sûret-i hafiyeye ve mevsûkada almış olduğum bir habere göre Lord Salisbury bir aralık Rodos'daki konsolos vekâletinin zamm-ı tahsîsâtıyla konsololuğa terfî'ine bile teşebbüs etmişdir.

Karspi'nin başvekâletinde İtalya devleti dahi adalara kendi lisânını ta'mîn ile tevsi-i nüfûz dâiyesine düşmüş ve Fransız tâ-rike-i dünyâlarının Rodos'daki mekteblerine nazîre olmak üzere birçok tahsîsât ile İtalya'dan muallimlerle muallimeler göndere-rek bir mekteb açdirmiş ve hattâ Fransızların mektebi yalnız fu-karâ için ücretsiz olduğu halde İtalya mektebi zengini fakîri meccânen kabul etmeğe başlamış ve bunun üzerine Fransızlar zü-kûra mahsûs olarak Jizvit rahibleri ma'rifetiyle ayrıca bir mekteb açmalarıyla İtalya hükûmeti dahi fukarâ çocuklarına meccânen bir de öğle taâmı verecek derecelerde fedâkârlığa ve bilâhare Fransızlar da bunlara rağmen leylî ve muntazam bir mekteb te'si-sine kıyâm eylemişlerdir ki Rodos üzerindeki maksadın nev ve derecesini şu müsâbaka bi'l-etraf ta'yîn eder.

(s. 4) Fıkr-i kâsırânemce Asporat adalarının ekserî idâreten Rodos'a merbût olduğu için umûr-ı hükûmetde adâlet-i seniyye-i hazret-i pâdişâhiyi bi-hakkın icrâyâ kâfil ve tagrîr ve taltifte teb'a-i huristiyanîyeyi hükûmetden tebrîde veyâhûd nazarlarında ciddiyet-i hükûmeti tehvîne sebep olan ifrât ve tefrîtin adem-i vukû'unu te'mîn edecek bir tarz-ı mu'tedil tutmak ve her adada mu'teberândan bir ikisinin isticlâb ve istimâlesine dikkat oluna-rak gerek anların ma'rifetleriyle ve gerek vesâit-i sâire ile ecânî-bin i'mâl etdikleri hüyel ve desâyisi bi't-tahkîk hakimâne ve mü-tebassırâne idâre-i umûr eylemek ve bunlarla beraber halkı ve ezcümle Asporat halkını -zâhiren olsun- ecnebi veyâ mehîm hü-kûmet gibi addetmeyüp hukûk-ı tâbiyyetlerini takrîr ve anın mu-kâbili olan vazîfe-i tâbiyyetlerini kendilerine ta'yîn etmek hükû-met-i idâre levâzımından ve ilcâ-ı zamân ile isti'mâli câiz olma-yan cebr u şiddet kadar müessir vesâit-i islâhiyedendir. Bir de Rodos cezâresi vaktiyle ehl-i salîb bekâyasından şövalye gurûhu-nun tahassûngâhı olduğu ve âsâr-ı atıkadan ma'dûd ve cesim bir de kalesi bulunduğu cihetle şarkı dâimâ ve kesretle seyr ü ziyâret etmekde olan Avrupa küberâ ve ulemâsı tarafından ziyâret olun-makda bulunduğundan idâre-i umûrda ihtiyâr ve irâe olunacak selâmet ve ciddiyetin Avrupa nazarında dahi başka bir te'sîr hâsıl edeceği derkârdır. Konsolosların harekât ve seyâhati hiç bir va-kitde nazar-ı dikkatden dûr tutulmamak ve halkın şikâyât-ı mu-hikkası konsoloshânelere mürâcaata ve konsolosların tavassutuna

mahal bırakılmaksızın hüsn-i telakki edilerek ol bâbdaki lâzıme-i kanûniye ifâ olunmak nüfûz-ı ecânibin terakkisine ma'ni olabilecek mevâddandır.

Fransa ve İtalya'nın ta'mim-i lisân müsâbakasına gelince sâye-i maârif-vâye-i hazret-i pâdişâhîde Bahr-i Sefid Vilâyetinin ekser cihetlerindeki mekâtib-i hristiyâniyeye muvazzefen lisân-ı Türkî muallimleri tayîn olunmuş ise de bunlar vazîfelerini hakkiyla ifâ etmediklerinden ve hatta Asporat adalarında «mekteb programında Türkçe için ders ayrılmıştır» bahânesiyle yalnız sandukdan maaş alıp hiçbir iş görmediklerinden bunlara ifâ-yı vazîfe ettirmek esbâbı istihsâl olunur ve bir de âtîde arzı mukarrer olan dârû'l-eytâmın te'sisine bezl-i âtîfet buyurulur ise bu müsâbakadan maksûd olan neticenin husûlü şu sûretlerle eşkâl-i ma'nevîye uğradılmış olur.

Rodos için şâyân-ı dikkat bir mesele de nüfûs-ı İslâmiyenin teksiri maddesidir. Bu cezîre bugün yüzbin nüfus beslemekte olan Midillü adasından mesâha-i sathîye itibâriyle tûlü 10 km küçük iken Midillü'nün dörtte biri nisbetinde nüfûsa havâlidir. Arzının zirâat ve felâhatça ve ale'l-husûs Avrupa'nın usûl-ı zirâatine karşı bizce ana da takdîm edilmek lâzım gelen bağ ve sâir eşcâr-ı mûsmire garsına kabiliyeti ise Midillü'ye bile fâikdir. Şu hallere nazaran ve bugün arâzi-i hâliye ile -küçük bir tahkik ile sâbit olacağı üzere- erbâb-ı tegallüb yedinde bulunan yerler şimdilik bir kaç yüzhâne nüfûsu kemâl-i refâhiyetle yaşatmağa sâlih olduğuna binâen muhacirinin erbâb-ı gayret vüs'ünden oraya bir mîkdâr muhâcir iskânı hem adalarda asâbiyet-i İslâmiyenin takviyesine hem bunların sâ'yi ahâli-i kadîmiyede nümûne-i imtisâl olacağı için cezîrenin husûl-i ümrânına sebep olur. Hattâ cenet-mekân Sultan Süleyman Han Hazretleri esnâ-yı fetihde asâbiyet-i İslâmiyenin orada tahkîmini levâzım-ı siyâsetden ad buyurmuşlar ve medreseler, imâretler açarak ve halkı maddî ve ma'nevî teşvik için daha bir takım inâyetler ederek Anadolu cihetinden bir çok muhâcirin-i müstîme nakletmişler idi.

Sakız Cezîresi

Bu cezîre dahi topu 1515'i müslim olmak üzere 39.810 nüfûsu havâlidir. Makâsıd-ı hafîyye-i Yunâniyenin en ziyâde revâcgâhı

olan ve vaktiyle Yunan devletinin teşekkülüne maddî ve ma'nevî en ziyâde hizmet etmiş bulunan bu cezârenin hâiz olduğu ehemmiyet-i siyâsiye hemen cezâir-i sâireden efzûndur. Bir taraftan Yunan hükûmetinin gönderdiği dâimî ve muvakkat memûrlar vesâtatıyla ve diğer taraftan an asıl Sakızlı olup bugün âilesi âzâsından bir takım Sakız'da mukim olan (s. 5) ve İngiltere parliamentosu a'zâsından ve hatta İrlanda fırkasının en kuvvetli muînlerinden ve binaenaleyh Gladstone'un mensûblarından bulunan «Rally»nın Sakız için civarında bulunan Sisam Emâreti gibi muhtâriyet-i idâre istihsâl etmek üzere ikide birde İngiltere hükûmeti nezdinde isti'mâl-i nüfûz etmesi sebebiyle cezâire halkından bir kısmının fikirleri tesmîm edilmekte bulunmuşdur. Bu vesâit-i müfside Sakız'da bulunan halkın ve ez-cümle avâm gürûhunun efkârını şu yolda tağlît ve tesmîm ettikten ma'dâ hükûmet-i mahalliyyenin idârece gösterebileceği en küçük gafleti en azîm bir zulüm ve gadr şeklinde göstererek ve şu vechile dahi aksâ-yı şark ve garba kadar yayılmış olan Sakızlıları heyecâna getirerek Avrupa'ya karşı neşri-ekâzibden dahi hâlî kalmamakda olduğu gibi demorondîya denilen ve kanûn ve hükûmet nazarında İhtiyâr Meclisi Heyetinden başka birşey olmamak lâzım gelen heyet-i müntahabe-i hristiyanîyeyi ale'l-ekser makâsıd-ı fâsidelerini ter-vice alet ede gelmektedirler. Hattâ bunların netice-i sayı olarak Sakız halkından bir çoğunun Yunanlılara olan meyl ve incizâbı o derecelere vâsıl olmuşdur ki birbuçuk sene evvel Yunan kralının yevm-i mahsûsunda bir-ikibin kişilik bir cemm-i gafîr önlerine despotu katarak itâat-şikenâne bir vaz' ile li-eclît-tebrik alenen Yunan konsoloshanesine azîmet ve geçen sene karnaval zamanında adayı bir gelin kıyâfetine koyarak daha bir takım işârât-ı müheyyicâne ve telmîhât-ı mefsedet-kârâneyi hâvi levhalar resimler yaparak sokak sokak dolaşdırup meyl-i derûnlarını fiilyât-ı nü-mâyişkârâne ile irâeden bile ictinâb etmemişlerdir.

Sakız ahâlisi ma'rifet ve servet ve Avrupa ile ihtilât ve ticâret hususlarında Cezâir-i Bahr-i Sefîdin ahâli-i sâiresine kat kat fâik olduğu gibi az bir bahâne ile çok yaygara etmeğe ve cezâire üzerinde nüfûz-ı hükûmet-i şâhânenin tamamıyla cereyânını istemeyüp cezâir-i sâireden mümtaz bir halde yaşamlarına itikâd-ı larınca medâr olur zu'muyla hükûmet-i mahalliyyenin gayet ehem-

miyetsiz bir sehv ve gafletini bile i'zâm ederek etrâfa aksettirmeye kadimden beri alışmış ve ale'l-husûs on sene mukaddem vukû' bulan hareket-i arzdan ve limon portakal eşcârına ârız olan illetden dolayı ticâret ve servetlerince senevî yüzbin lira derecesinde zâyi'âta uğramaları ye's ve infîâllerinin tederâcen tezâyüdüne sebep olmakda bulunmuş olmağla cezîre-i mezkûrenin idâresi Rodos'dan ehem ve binâenaleyh Rodos hakkında ihtiyar olunacak tebassur ve intibâhın Sakız'da bir derece daha takviyesi lüzûmu müsellemdir. Filhakika bazı umûrda mevki ve zamânın ve maslahatın göstereceği lüzûma göre teâmî-i hakîmâne makbûl ise de bu tedbîr istihsâl-i fevâidle mukayyed ve meşrûat olmak lâzım gelüp iğmâz ve müsâmahayı mesele hudûsuna ve hatta mesâil ve hâdisâtın tevâlisine bâis olacak derecelere isâl etmek hükm-i hükûmete muvâfık olamayacağı gibi fevâid-i zâtiye için inde'l-icâb bu tedbîri sùstî'mâl edenlerin bulunması da istib'âd olunamayacağından memûrîn-i mahalliye'nin bu bâbda vesâyâ-yı müessire ile tenbîhi muktezidir.

Midillü Cezîresi

13.559'u müslim olmak üzere ber-mûceb-i tahrîr 94.528 nüfûsu hâvî ve adalar içinde ticâret ve servetce mümtâz bir mevki'i hâiz olan bu cezîrenin mu'teberân-ı huristiyânı dahi menâfi ve efkâr-ı Yunaniye'ye hidmet ve muâvenet etmektedir. Muhâbere-i ahîreyi müteâkıb Şarkî Rumelide ictimâ eden Avrupa komisyonuna mürâcaatla cezîre için imtiyâz-ı idâre istid'âsına kıyâm etmiş oldukları hükûmet-i mahalliyece tahakkuk eylemiş idi. Midillü rumlarının erbâb-ı servet ve ticâreti dâimâ Avrupa ile münâsebet ve ihtilâtda bulunduğu gibi çocuklarını Avrupa'ya ve husûsiyle Atina mekteplerinde terbiye etmekte ve Avrupa'dan avdet edenler tâbiyet-i ecnebiye iddi'âsınca kıyâm ile bazı mertebe müşkilâta bâdi olmaktadır. Bunların Yunan'a olan meyilleri derûnî bir muhabbet ızhârından ibâret kalmayıp Yunanistan'ca tedârikât-ı askeriye ve techizât-ı bahriyeye teşebbüs olduğu sırada küllice îânât-ı nakliyyede dahi bulunmaktadır ki (s. 6) dört beş sene evvel 25 bin liralık bir îâne cem ve irsâl edildiği erbâb-ı vukûfca müsellemdir. Bundan başka Yunan'da harp gemileri vürûd etdikçe zâbitân ve neferâtına tasavvur edilebilecek

derecede ihtirâmât ve hüdemât gösteriyorlar ve muâvenet-i milîye nâmıyla cem'-i nükûd ederek gemilerdeki efrâda tevzî ediyorlar.

Bu livâ içinde Rodos ve Sakız hakkında bâlâda arz ettiğim yolda kavâid-i hikmet ve levâzım-ı adâlet-i hazret-i pâdişâhiye kemâl-i itinâ ile tevfik-i hareket icâb eder. Çünkü yine o vilâyet dâhilinde bulunan ve servet ve nüfusça kendilerinin mādûnunda olan adalar birer imtiyâza mâlik oldukları ve meselâ nüfusça kendilerinin hemen sülûsü raddesinde bulunan Sakız'ın a'sârdan müstesnâ ve gerek servet ve gerek nüfûs itibârıyla kendilerinin öşri hükmünde olan Asporat adalarının da senede adam başına beş kuruşdan ziyâde isâbet etmeyecek derecelerdeki maktû' vergiden başka her dürlü tekâlîfden âzâde olduğu ve ale'l-husûs nüfus ve servetçe hiçbir vakit kendilerine iddiâ-yı rekâbet edemeyen Sissam halkının idâre-i muhâtara hâlinde bulunduğu nazar-ı dikkate alınırsa Midillü huristiyânlarınca ma'nen olsun cebr-i mâ-fâte hâdim olabilecek bir idâre-i sâlimenin lüzûm-ı tesisi tahakkuk eyler.

Asporat Adaları

Bunların en başlıları Rodos'a tâbi Sömbeki ve Kaşot ve Kerpe ve Meis ve Herkit adalarıyla Sakız'a tâbi Leryoz ve Kalimnoz ve İpsara ve Karyot cezîreleridir. Bu adalar kendilerinin maktû bir vergiye tâbi olduklarına dâir olan ve mâmâfih tanzîmât-ı hayriyenin ilânından sonra mer'î olmaması tabii bulunan bir müsâadeye imtiyâz nâm ve hükmü vererek kendilerini tekâlîf ve hatta idâreye müteallik her dürlü kavâid ve kavânin-i devlet ahkâmına tâbiyyetden ve her muâmelede hükûmetin nazar-ı teftîşi altında bulunmak mecbûriyetinden vâreste addederler. Bu adalarda demorondiya denilen birer heyet-i muzırta mevcûd olup memleketleri istedikleri yolda idârede ve hatta halka bir çok vergiler tarh ederek o vergilerin ancak öşri raddesinde bulunan maktû vergiyi hükûmete verdikten sonra kusûrunu istedikleri yolda sarf etmektedirler -ki bu paraların birçoğu birtakım âmâl-i fâside de isti'mâl olduğu muhakkaktır. -Bunların ticareti ale'l-ekser sünger sayd ve mübâya'asına münhasır olduğu için bu tâcirler Avrupa'nın ne cihetiyle alışveriş ederler ise mal gönderdikleri mağ-

zanın vekili nâmin alarak kendilerini o mağaza sahibinin mensûb olduğu devletin mahmisi tanıdılar. Ve bu halden ve ânın neticesi olarak konsolosların himâyetinden istifâde ederek ef'âl ve icrâ'at-ı hükûmete kavlen ve fi'len taarruzdan ve hatta halkı kiliselere toplayup hükûmet aleyhinde alenen nutuklar irâdıyla tehyîciden aslâ ictinâb etmezler. Cür'etlerini mahkeme reisini bir kayığa bindirerek tard etmek, hükûmet dâiresini mutasarrıf içinde iken gaz ile yakmak derecesine götürdükleri de vardır. Bunlardan ma'dâ muhtâr ve ihtiyâr meclîsi a'zâsından ve binâenaleyh hükûmetin memlekete karşı heyet-i resmiye-i kânûniyesinden başka bir şey olmayan bu heyetlerden bir takım resmen Avrupa ile ve bilhassa Yunan hâriciye nezâretiyle de muhâbere eserler. Hatta bunlardan Sömbeki heyeti iki sene evvel sünger resminin ta'dîli hakkında Bâbîâlî nezdinde imâl-i nüfûz edilmesi ricâsıyla bâ-telgraf İngiltere'ye mürâcaat etmiş idi.

Yunan hükûmeti makâsıd ve âmâlîni tervîc etdirmek için bunların ileri gelenlerini aralık aralık nişânlarla taltîf etmekte olduğu gibi meselâ Sakız Sancağına tâbi İpsara cezîresi memâlik-i şahânenin bir cüz'i olduğu ve zükûr ve inâs 919 nüfusdan ibâret bulunan ahâlisi hemen hâmilen teb'a-i devlet-i aliyyeden bulunduğu halde Yunan meb'ûsânının ihtihâbında cezire-i mezkûre hal-kına resmen itâ-yı re'y hakkı bahş eylemektedir.

Bu adalar Sakız ve Rodos'da bulunan konsolosların havza-i memûriyetleri dâhilinde olduğu gibi Sömbekî'de İtalya'nın, Meis'de Yunan'ın Kaşot'da Fransa'nın birer konsolos (s. 7) memûrları vardır. Rodos'daki İngiliz konsolosu ise sünger ticâreti üzerine te-tebbuâtta bulunmak ve mahmîlerinin hallerine bakmak sebebi-zâhirîsiyle aralık aralık şu adaları dolaşmaktadır. Bu adaların ve ez-cümle en ehemmiyetlilerinin halkı gâyet huşûnet-mizâc erbâbındadırlar. Rodos cezîresine müteallik mütâlaât-ı kâsrâne de bî'l-münâsebe bunlar hakkında arzettiğim muâmeleye tevfi-k-i hareket olunmakla beraber evvelâ bu adalarda mutasarrıf taşlamak, kaymakam ve mahkeme reisi tard etmek yolunda sâbıkü'l-emsâl haller tekerrür ederse fâillerini -vaktiyle yapıldığı gibi değil- bi-hakkın te'dîb edüp halka nümûne-i ibret göstermek ve binâenaleyh ahâlîyi şımartıp tecâvüzlerini bî't-tedric daha ileriye götür-meğe müsâid bulunmamak lâzımdır. Saniyen Kaşot gibi Girid

adasına hem-civâr olan hattâ Girid'in mesele-i ahîresinde birçok eşkiyâya ilticâgâh olmuş bulunan bir adada bir nefer Fransa tâbii olmadığı halde Fransa konsolosu memûrünü ünvanını takınan ve bu nâm altında âmâl-i Yunaniye'nin en birinci hâdimi ve mine'l-cümle vilâyetde bulunduğum sırada resmen Hâriciye Nezâret-i celîlesine de bildirilmiş olduğu üzere hükûmet-i seniyye aleyhinde efkâr-ı ahâliyi tehyic için risâle-i matbûa neşrine cür'et-yâb olan adamın devâm-ı memûriyet ve mefsedetine nazar-i iğmâz ile bakılmamalıdır. Muâvinlikde bulunduğum sırada elde bulunan delâil-i kat'iyeyi irâde ederek Fransız konsolosuyla edilen müzâkere üzerine İzmir ceneral konsolosu âtiyen azl edilmek üzere bu adamın muvakkaten işden el çekmesine müsâade etmeye dahi mecbûr olmuş idi.

Sâlisen bu adalar halkı ekseriyet üzere harîs-i iltifât ve temeyyüzdür. Vâkıâ memûrîn-i mahalliye bazen bunların esdikâsını nişanlarla taltîf etdirerek nâil-i emel etmiş ise de nişân-ı ecânibe de verildiği ve husûsiyle ekserîsi Yunan nişânlarını hâmil buldukları için kendilerine sırmalı elbise giyebilmeğe medâr olacak rütbeyi bunların umûmuna tercîh ediyorlar. (Hattâ bu halk içinde hiç değilse bir ecnebî devlete konsolos memûru olup da şu emelini istihsâl için binlerce liralara sarf edenler de vardır). O cihetle lâzimu't-taltîf olanlara hem kendilerini hükûmete daha ziyâde ısıdırmak hem de şapkayı fese tahvîl ettirmek için nişân yerine kapucıbaşılık derecesinden birer rütbe ihsânı inâyet-i hikmet-perverâne-i hazret-i pâdişâhiye muvâfıktır.

Râbian bu adaların ekserinde bulunan mehâkim-i nizâmiye maaş ve masârifi irâdından tesviye olunmak üzere küşâd olunmuş olup bunlar ise maaşlarını çıkarmak için fî'l-hakîka halka etmedik gadr bırakmıyorlar. Halk ise bu halden tevahhus ederek mahkemeyi terk ile demorondiyalarına mürâcaat ediyorlar veya hud heyet-i mahkeme maaşlarını çıkaramadıkları için terk-i memûriyete mecbûr oluyor da merkez livâyâya 100-150 mîl mesâfede bulunan ve aralarında seyr ü hareketleri havanın müsâadesine vâbeste olan kayıklardan başka vesât-i mevâride bulunmayan bu cezîreler halkı mahkemesiz kalıyor. Aleyhimizde vesîle-cây-ı ta'rîz olan ecânib ise bu halden istifâde ile hem demorondiyaların bekası lüzûmunu tervic ve hem de hükûmet bir cezîreyi mahkeme-

siz bırakmakla ahâliye bi'n-nefs ihkāk-ı hak için müsåade-i fı'liye vermiş olduğunu makam-ı tahtiede i'lân ediyor.

İ'tikâd-ı hakirânemce vaktiyle cânib-i vilâyetden yazılmış olduğu üzere merkez vilâyetde hiç işi gücü olmayan istinâf mahkemeleri - hiç değilse tevhid edilse de hâsıl olacak tasarrufla bu mahkemeler tavzifen olursa hakikaten muhyî-i adâlet-i pâdişâh-ı farûk-sîret-efendimiz hazretlerinin âmâl-i ma'delet-iştimâl-i hudâ-pesendânelerine pek muvâfık bir hareket ve bu sûret ta'rîfât-ı ecânibe dahi bir sedd-i mümâna'at olur.

Hâmisen on adadan ve umûmunun nüfûsu ber-mûceb-i tahrîr 47.749'dan ibâret bulunan Asporat halkı -velev bir misli de nüfûs-ı mektûme bulunsun- Anadolu'nun âdî bir kazâsı sekenesine muâdil ve binâenaleyh ezher-cihet kâbil-i idâre olup bunun için vesîle-i ta'rîz olan şey bâlâdâ arz olunan hakâyike atf-ı nazar olunmasından neşet eden ahvâl ve muâmelâtdan ve cür'etbahş olan madde ise taltîf ve ta'zîrde iltizâm-ı ifrât ve tefrît ile kendileri ya şımartılmış veyâhud tebrîd edilmiş olmasından ibâret olduğundan bu halkı hüsn-i idâre memûriyet-i icrâiyece ihtiyâc-ı hakikilerini îfâ ile berâber idâre-i umûr-ı hükûmetde iltizâm-ı i'tidâle vâbestedir.

Sâdisen Yunan hükûmetinin İpsara halkına mebûs intihâbı hakkı vermesi mezkûr cezîreyi kendi malı addetmesi demek olup âdeta hukûk-ı mukaddese-i cenâb-ı pâdişâhiye taarruz demek olan bu hâle nazar-ı müsâmaha ile bakmak ise nezd-i hümayûn-ı hazret-i pâdişâhîde kat'iyen tecvîz olunamaz. Ve her mânâsıyla muğayir-i vazife-i tâbiyyet olan şu muâmelenin men'i Avrupa'nın en insafsız adamları nezdinde bile bi't-tab' cây-i ta'rîz olamaz. O cihetle siyâseten gâyet mühim olan ve i'tikâd-ı kemterânemce bedhâhânın ta'rîzâtına mahal kalmayacak sûretle ref'i de lâzime-i hikmete muvâfık küçük bir himmete tevakkuf eden bir mazaratın izâlesi ehemmiyet-i umûrdandır.

Sâbi'an adalarda bulunan ecnebi mahmûlerinin ber mûceb-i nizâm mesâlîh-i mahsûsaları ve zâtları hükûmet-i devlet-i alyeye tâbi olmak lâzım gelirken konsoloslar nizâm-nâmesinin sekizinci ve dokuzuncu maddelerinde izâh olunan şurût hükûmet-i mahalliyece nazar-ı dikkatde tutulmadığından bu mahmûller kendi-

lerini her muâmelede hakiki ecnebilerden daha mümtâz addetmekde olduklarından şu ahvâle ve bundan Asporat halkına sirâyet eden sâ-i efkâra nihâyet verilmek hakk-ı himâyetin de dâire-i kanûniye hâricine çıkarılmamasına ve bu sûretle memûrîn-i ecnebiyenin müdâhalât ve vesîle ilkââtına tahdîd ve teksîre itinâ edilmekle kâbil olur.

— 3 —

Hâvî olduğu 264.019 nüfusdan topu 28.536'sı müslim olan bu vilâyet ahvâl-i dîniye itibâriyle dahi zât-ı hazret-i hilâfet-penâhînin avâtıf-ı diyânet-perverâne-i mülûkânelerine şâyândır. Bâ-husus Rodos ve İstanköy cezîrelerinde belâ-yı tanassur bir illet-i müstevliye hükümünü almış ve Limni adasında bektâşilik nâmıyla mülhidlik hemen umûm cezîreyi istilâ etmiş olduğundan bunların imhâsı esbâbını istihsâl etmek mücerred zât-ı akdes-i pâdişâhînin inâyet-i celîle-i cihândârânelerine mütevakkıftır.

Sîret-i marziye-i hümayûnları ikbâl-i ümmeti merhûme-i Ahmediye için minhâc-ı hidâyet ve himmet-i seniyye-i mülûkâneleri istikbâl-i millet-i nâciye-i Muhammediye için bir mi'râc-ı saâdet olan pâdişâh-ı hilâfetpenâh efendimiz hazretlerinin nazar-ı hizmet-eser-i şehriyârîlerinden bu belâ-yı tanassurun def'i çâresinin istihsâli emr-i mühimmi dahi dür kalmayarak Rodos'da üç karyede ve ahûren İstanköy cezîresinin dahi birkaç mahallinde mükemmel birer câmi-i şerif inşâ olunup anlar için maaşlı imamlar ve halka ferâiz-i dîniye ve fezâil-i islâmiyeyi telkîn maksadı ile vilâyetin ekser taraflarına muvazzaf vâizler ta'yin ve itzâm ve şu yolda bu illet-i müdhişenin çâre-i indifâmı istihsâle nasb-ı nazar-ı ihtimâm buyurulmuş ise de hayfâ ki vesâit-i icrâiyece bir taraftan bu esâs-ı mühim bi-hakkın tatbik ve muhâfaza ve diğer taraftan da o esasa müteferri levâzım-ı sâire takdîr ve mülâhaza olunmadığından dolayı bu uluvv-i inâyet-i fârukâne üzerine dahi tanassûr ve ilhâdın tamamıyla def'i esbâbının istikmâlinde mahallince ihrâz-ı muvaffakiyet edilmemiştir.

20.371 nüfusu hâvî olan Limni cezîresinde ancak 1912 kişiden ibâret bulunan ahâli-yi müslime arasında hüküm-fermâ olan rıfz ve ilhâd dahi câlib-i itina-yı mahsûs olacak derecelere varmıştır.

Vilâyetde bulunduğum sırada devren cezîre-i mezbûreye vâki olan azîmet-i bendegânemde bu hâli bizzat gördüm ve hatta her bendeye terettüb eden vecâibden olduğu üzere ehl-i sünnet cânibinden hakk-ı âlî-i hilâfet-pehâhîde bir sûretle daha isticlâb-ı devât-ı hayriyeye nâcizâne bir hizmet dâiyesiyle mâil-i inhidâm bir halde gördüğüm dergâh-ı Mısırînin ne kadar masrafla ta'miri kâbil olacağını keşf etdirir iken dergâhın civârında ve bin kuruş değerinde bulunan bir iki arsayı da bi'l-iştirâ dergâha ilhak etmek istediğimde sahibleri mülhidînden oldukları için mücerred dergâh ma'mûr olmamak mütâlaasıyla 500 lira bedel taleb eylemişler idi. Cenâb-ı Hak ömr ü şevket-i hümâyûnu müzdâd buyursun Hazîne-i Hassa-i mülûkânelerinden ihsân buyurdıkları akçe ile ahîren dergâh-ı şerif-i mezbûr sûret-i mükemmelede inşâ ve kulûb-ı mü'minîn şu vechile dahi ez-sırr-ı nev-ihyâ buyurulmuş ise de orada bulunan ilhâd belâsı el-hâletü hâzihî bâki olup ref'i için hükûmet-i mahalliyece daha bir teşebbüs vukû bulmamıştır.

Tanassuru men için sâye-i inâyet-i hazret-i pâdişâhîde sâhârâ-yı zuhûr olan tedâbir-i mevcûde en müessir esbâbdan ve hele muvazzaf vaizler ta'yini husûl-i maksada en ziyâde yardım edecek mevâddan ise de evvelâ bu illet esâsen Rodos cezîresinin kurâsında hüküm-fermâ olup oralarda ise ahâli-i müslime nâmı altında gezenler cehlin son derecesinde (s. 9) bulunan ve rumcadan başka lisân bilmeyen takımdan olduklarına ve mevcûd olan vâiz efendi oralara kadar şedd-i rahl zahmetini ihtiyâr etse bile rum lisânına vâkıf ve binâdenaleyh ifâde-i merâm edebilecek vâsitaya mâlik olmadığına nazaran Rodos için tedâbir-i mevcûdenin bu kısmından istifâde müyesser olamamakda olduğundan bu istifâdeyi temin için telkin ve vezâif-i diniyye ve ta'lîm-i mekârim-i İslâmiyyeye memûr olacak vâiz efendinin -lisân-ı Osmânînin ta'lîm ve taammümüne kadar- oldukça lisân-ı rûmîye vâkıf takımdan bulunması lâzımeden görünür.

Sâniyen yine Rodos için köylerde bulunan imamlar da ekseriyâ vazîfelerini maaş almağa münhasır addetdiklerinden bi-hakkın istifâde olunamayan bu kısmından dahi te'mîn-i istifâde için vazifesine gayr-ı vâkıf veya ânı ifâda betâeti sâbit olanların tebdîli ve kendilerinin öyle teftiş ve tahkîkden masûn bir halde bırakılmamaları iktizâ ediyor. Vâkıd gerek Rodos ve gerek İstanköy

kurasında bulunan ahâli-i müslimenin pek dağınık ve bazı mahallerde birkaç hânedan ibâret olduğundan bunların birer karreye cem'i de tasavvur olunmuş ise de bu adamların bir-rızâ terk-i dâr u diyâr etmeyecekleri ve böyle bir tasavvur hükûmetçe mevki-i fiile çıkarılmak lâzım gelse huristyanlığı ve serbesti-i mezâhibi himâye emrindeki hakk-ı ahdîden bi'l-istifâde memûrîn-i ecnebiyenin müdâhalâta kalkışacakları muhakkak olduğu için bu tasavvurun adalar gibi âmâl-i ecânibe amaç olan bir yerde icrâsı mehâzîr-i siyâsiyeyi mücib olur. Ve fakat bâlâda ahvâl-i inzibâtiyeye müteallik kısımda Rodos için arz edilen iskân-ı muhâcirin maddesi karîn-i kabûl-ı âlî olur ve İstanköy dahi mevkian böyle bir kabiliyete hâiz olduğundan oranın köylerine de bir mikdâr muhâcir iskânı tensîb buyurulur ise bu dağınıklıktan tasavvur edilen muhâtara dahi hiçbir mâni-i siyâsiyeye uğramaksızın bertaraf edilir. Lâkin bunlardan ma'dâ ve itikâd-ı kemterânemce şu yoldaki azm-i âlî-himmetâne ve inâyet-i hüddâ-pesendâne-i hazret-i hilâfetpenâhiye muvâfık ve lütf ü ihsân-ı diyânet-perverâne-i mü-lûkâneyi mütemmim olacak ve doğrudan doğruya Rodos'a ve bi'l-vâsıta İstanköy'e nâfi bulacak başka bir tedbir-i aslî başka bir eser-i ciddî daha vardır. Şöyle ki senelerce zulmet-i cehl ve nâdânî içinde kalmış olan bu gürûhdan ziyâde vezâif-i İslâmiye ve maârif-i insâniyeyi bi-hakkın takdîr ve iktisâya müstaid bulunan nev-nihâlânı nazar-ı dikkate almak lâzımeden olup vâkiâ bazen imamlara ve bazen firdevs-âşiyân Sultan Süleyman Hân hazretlerinin nâmına nisbetle tevsîm edilen ve usûl-i cedîde üzere tahsîl-i ibtidâî mekâtibinin en mükemmellerinden bulunan medrese-i Süleymaniye'den izâm olunan memûrlara köylerde mektebler açdırılmış ise de bu adamlar filhakîka kış vakitleri dağlardaki otlarla taayyüşe mecbûr olacak derecelerde fakîr oldukları için 5-6 yaşında bulunan çocuklarını bile keçi otlatmak veya dağlardan ağaç ve ot getirtmek gibi hizmetlerinden müstağnî olmadıkları cihetle çocuklarını mektebe gönderememekde ve pek sıkışdırılınca «çocukların tahsîl-i ilm etmesini biz de isteriz, fakat bu işleri görmezlerse biz anlara ekmek tedârikinden âciz kalırız. Münâsib ise siz bakınız da okutdurunuz» diye gelmekde bulunmuş oldukları ve şu sebeble mekâtib-i mevcude hal-i atâletde kaldığı için şu lüzûmu istihsâl Rodos'da «Dârü's-sanâyi-i Hamîdiye» veyâ «Dârü'l-eytâm-ı Hamîdiye» nâmıyla bir mekteb açmağa arz-ı ihtiyac

ediyor ki zâten bâlâda ahvâl-i siyâsiye kısmında arz edildiği üzere Fransa ve İtalya'nın müsâbakasına karşı böyle bir mekteb küşâdı menâfi-i siyâsiyeyi de mûcib görünür.

Bu mektebin küşâd ve devâmında sarfı icâb eden akçe ile buna karşılık tedârikine gelince : Evvelâ bu meseleyi Rodos'da memûr iken düşündüğüm ve böyle ilelebed velînimet-i a'zam için isticlâb-ı deavâta sebep olacak bir eser-i hayrı hâtıra getirmek hizmetinde olsun bulunmağı nefis-i hakirânem için bir vazîfe-i meftehire addettiğim cihetle o vakit erbâb-ı vukûfdan etmiş olduğum tahkîka göre Rodos ve İstanköy'de bulunan evlâd-ı müslimînin ciddîden ihtiyâcına ve hâne-i köylerde bulunan fukarâ-yı müslimînin etfâline mahsûs olmak üzere altmış-yetmiş çocuktuk bir mekteb küşâdı ihtiyâca kâfi bulunuyor. Ve her çocuğun senevî on lira masrafla sûret-i mükemmelede kâbil-i îâşe olduğu emsâliyle sâbit olduğundan hoca ve üstâd maaşlarıyla beraber senevî bin ikiyüz lira sarfıyla öyle bir mektebin muntazaman idâresi de kâbil oluyor ki bu paranın karşılığı da şu sûretle kâbil-i istihzâr ve istihsâldir.

Kanûni Sultan Süleyman -tâbe serâhu- hazretlerinin talebe ve ebnâ-yı sebîl için Rodos'da küşâd buyurmuş oldukları bir imâret vardır ki hazîne-i devlet bir takım evkâf-ı mazbûta mukâbilinde ânın idâresine senevî bin beşyüz lira i'tâ buyurmaktadır. Bu akçe ise hiçbir vakitte mâ-vuzî'a lehine sarf olunmayup bir takım ağniyâyı me'kel ve bazı nâ-müstahiklerin maaş ve masraflarına karşılık olmakda ve hatta talebe ve fukarâyı mahsûs olan imâret ekmeği, ibâret çorbası müftülerin ve mu'teberân-ı memleketin istifâdesine hizmet etmektedir.

(s. 10) İ'tikâd-ı âcizânemce Rodos kasabası gibi dâima açık ve talebesi müdâvim medresesi olmayan ve zukûr ve inâs olmak şartıyla topu beşbin sekseniki nüfus-ı müslimeyi hâvî bulunan bir memleketin ciddîden erbâb-ı ihtiyâcdan ve hiçbir sûretle istihzâr-ı esbâb-ı maişete muktedir olamayan takımdan bulunan fukarâsına «bi-hakkın olmak şartıyla» senevî üçyüz liralık imâret me'kûlâtı sarf olunursa bu kadar bir para anları îâşeye kifâyet edeceği gibi tahsisâtın kusûru olan bin ikiyüz lira da böyle bir «Dâri'l-eytâm» talebesine verilürse o da şu ihtiyâcı izâle ile ve bu

sûretle o hayr-ı celîl sūstimâlden ve he mimaretden alacağı bir parça ekmeğe göz diküp de akşamlara kadar işsiz güçsüz ötede beride dolaşmağı i'tiyâd eden erbâb-ı atâlet de o tenbellikden kurtulmuş ve şart-ı vâkıf dahi bi-hakkın yerini bulmuş velhâsıl pâ-dişâh-ı diyânet-perver ve şehinşâh-ı ma'rifet-küster efendimiz hazretlerinin uluvv-i himmet-i hikmet-ârâyânelerine muvâfık bir eser-i nâfi daha vücûda gelmiş olur.

Sâniyen mektebin binâsı ve sanâyi kısmının lâzım olacak âlât ve edevâtın tedârîki bin beşyüz lira kadar akçe sarfıyla hâsıl olacağı tahmîn olunuyor ki bu da medrese-i Süleymânîye'ye âid olarak hükûmet civârında ve Kumburnu mevkiinde bulunan arsaların ve medrese-i mezbûreye irâd getirmeyen sâir mahallerin fûruhtuyla hâsıl olur ve bu sûret rehîn-i cevâz olamadığı halde mektebin küşâdından evvel imâret tahsisâtının bir seneliği anlara sarf olunmak ve küşâd olunduğu sene dahi altmış-yetmiş yerine otuz-kırk talebe kabûliyle iktifâ yolunda bir tasarruf edilmek ile dahi husûle gelir.

Bir de nukûd-ı vakfiyenin vaktiyle bir takım ağniyâya me'kel olmasından dolayı Rodos'daki cevâmi-i şerîfenin hali vicdân-sûz bir dereceye gelmiş olup bu paraların tahsîline bir himmet-i ciddiyede bulunularak yâr u ağıyâra karşı pek çirkin olan o hâlin def'i esbâbı istihsâl olunmak vâcibâtdandır.

Hattâ Rodos kasabasının balık pazarında vâki' fevkâni câmi-i şerîfin derûn ve bîrûnu mezbele hâlini almış olmasından başka tahtı kahvehâne ve etrâfı meyhâne olup bu hâlin ahâli-i müstîme nezdinde ne derecelerde sū-i te'sir edeceği ve ale'l-husûs bu câmi-i şerîf esnâ-yı fetihde şövalyelerin mebûsân dâiresinden câmi-i şerife hâline tahvîl edilmiş ve binâenaleyh züvvâr-ı ecnebiyenin dâimâ geçdikleri âsâr-ı atıkadan bulunmuş olduğundan anlar nazârında dahi ne yolda istihfâfı mûcib olacağı arz u ta'rîf ihtiyâcından vârestedir.

Rıfz ve ilhâd maddesine gelince bu maraz-ı müdhişin teves-süünü ve hatta vücûdunu men ve def'a kâfil olacak devâ-yı manevî bî't-tab' orada bulunan vâiz efendinin vazîfesini îfâya ilmen ve hâlen muktedir takımından olmasına ve erbâb-ı cidd ve ihtimâm-dan bulunmasına münhasır ve devâ-yı maddî ise hükûmet-i ma-

halliyenin Limni için -hükümet-i idâreye muvâfık olmak şartıyla- ittihâz ve icrâsında kat'â bir mâni-i siyâsi olmayan bazı tedâbir-i ta'ziriyyeye mürâcaat etmesine mütevakıf görünür.

Hâtîme

Sâye-i hazret-i pâdişâhide Cezâir-i Bahr-i Sefid vilâyetinin her tarafında ve şubât-ı idâresinin hemen her kısmında müstahdem bulunmuş olduğum için ahvâl-i inzibâtiye ve siyâsiye ve dîniyesine müteallik ve meşhûdât ve tecârîbe müstenid bulunan ma'lûmât ve mütâla'ât-ı kemterânemi tasdîden ihtirâzen sûret-i mücmelede olarak bâlâda arz eyledim. Suver-i islâhiyyeye âid olan mülâhazât-ı kâsırânedan bir takımı bi't-tab' islâhât-ı esâsiye kabîlinden olmayup hâl-i hâzır ve ilcâât-ı zaman nazar-ı dikkate alınarak ittihâz ve icrâsı ihtiyâcât-ı âcileden görülen şeylerden ibâretdir. Fermân buyurulduğu halde vilâyetin şubât-ı idâresinin her kısmına ve ihtiyâcât-ı siyâsiye ve hatta ticâriyesine âid her dürlü ma'lûmât ve mülâhazâtın tafsîlen arzı da mümkündür.

*Mülgâ Bahr-i Sefid
Vâli Muâvini
Mehmed Tevfik*

